

Furkânıâ Rıyanet Vâkıfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	176760
Tas. No:	297.3 SİNİB

SÜNNETİN
BİREYSEL VE TOPLUMSAL DEĞİŞİMDEKİ
ROLÜ

- SEMPOZYUM -

11-12 MAYIS 2007
MERAM / KONYA
KONEVİ KÜLTÜR MERKEZİ

KONYA İLAHİYAT DERNEĞİ YAYINLARI

Yayın No: 3

Kongre / Sempozyum / Toplantı: 2

Sünnetin Bireysel Ve Toplumsal Değişimdeki Rolü Sempozyumu
11-12 Mayıs 2007

KONYA

1. Baskı: Mayıs 2008, Konya

ISBN: 978-975-01799- 2- 1

Tertip Komitesi:

Prof. Dr. Ahmet Önkal
Prof. Dr. Bilal Saklan
Prof. Dr. Zekeriya Güler
Doç. Dr. Mehmet Eren
Doç. Dr. Mahmut Yeşil
Yrd. Doç. Dr. Adil Yavuz
Yrd. Doç. Dr. Muhittin Uysal
Arş. Gör. Dr. Ömer Özpınar
Arş. Gör. Dr. Huriye Martı
Arş. Gör. Dr. Fikret Karapınar

Redaksiyon:

Zekeriya Güler
Huriye Martı

Dizgi/sayfa düzeni/kapak:

Muhiddin Okumuşlar

Baskı/cilt:

Sebat Ofset Matbaacılık
Tel:0.332.3420153 Fax:0.332.3423780
www.sebat.com / sebat@sebat.com

2. TEBLİĞ

SÜNNETİN HAYATA İNTİKALİNDEKİ GERİLİM NOKTALARI, AÇMAZLAR VE PROBLEMLER

Prof. Dr. Salahattin POLAT
Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

1. Giriş

Tebliğimin başlığı üzerinde açıklamalar yaparak başlamak istiyorum:

Gerilim ile bir doğrultuda gitmemizi engelleyen, bizi karşıt kutuplara sürükleyen, hangi tercihi yaparsak yapalım bir sorunla karşı karşıya kaldığımız durumları kastetmekteyim. Türkçedeki deyimle; "aşağı tükürsen sakal, yukarı tükürsen bıyık" şeklinde ifade ettiğimiz durumlar. Problem kelimesi bu durumu ifadede yetersiz kalıyor. Çünkü her gerilim bir manaya problemdir ama her problem gerilim değildir.

Açmaz kelimesi ise, TDK Türkçe Sözlüğü'nde; "İçinden zor çıkılır durum" diye açıklanmaktadır.

Gerilim kavramına olumlu ya da olumsuz bir anlam yüklemiyorum. Çünkü gerilim durumunun olumsuz yanları yanında, burada detaylarına giremeyeceğim, sadece çok genel olarak temas edeceğim olumlu yanları da vardır. Dirayetli yaklaşımlarla gerilim durumu avantaja çevrilebilirken, aksi durumda "kaş yapayım derken göz çıkarma" durumuna düşülebilir. Benzer gerilimli durumları akıllıca çözen birey ve toplumlar bunu yapamayan rakiplerine fark atarlar. Medeniyet denen şey de bir manaya bu dirayetin sonucudur. Çünkü gerilim, evreni ve hayatı dinamik ve dengede tutan en temel unsurdur. Kültürümüzde "Her şey zıddı ile kaimdir" denir, zıtlıklara Allah'ın hikmeti nazarıyla bakılır. Allah'ın, *el-Esmâü'l-Hüsnâ*'sından "el-Câmi", el-Kayyûm, el-Müheymin" isimlerinin her birinde birçok anlam yanında, "zıtları, hikmeti ve sanatıyla bir arada ve dengede tutan" anlamı da vardır.

Herhangi bir problemin akıl için yol bir diye niteleyebileceğimiz türden bir çözümü varsa ya da sağduyu veya gündelik hayat tecrübeleriyle çözülebilecek türdence belli bir süreçte, bir şekilde çözülür. Ama bazı problemler vardır ki, çözümü çok ciddi bedeller ödenerek ve nesiler süren çok uzun süreçlerde mümkün olabilir. Gelenek çok zaman bu tür çözümleri içinde barındırır. Fakat yeni nesiller o problemlerin çözüldüğü bir dünyaya doğarlar, geçmişte yaşanan sıkıntıları, ödenen bedelleri ve ellerindeki kıymetini bilmezler, nesiller boyu süregelen geleneğin çok hassas

dengeler üzerinde oturduğunun farkında olmazlar, dolayısıyla geleneği hafife alarak zamanın onlara dayattığı değişim ihtiyacı karşısında değişime bilinçsizce ayak uydurabilirler, gelenekten kolayca vazgeçebilirler. Ya da geçmiş çözümü yani geleneği koruma refleksiyle değişime göz yumup tarih dışına düşebilirler. Bu noktada genel olarak akıllara orta yolcu yaklaşım gelir. Yani her iki şıkkı da bir araya getirme, "ne yardan geçelim ne serden" yaklaşımı. Sıkça şöyle ifadeler duyarız: "Hem geleneğimizi, kültürümüzü koruyalım hem çağa ayak uyduralım." Bunu söylemek kadar kolay bir şey yoktur. Bu cümle söylendiği anda bir yığın problem baş gösterir. Bunları göremeden ya da görmezden gelerek söylenen her söz boş laftır, kolaycılıktır, slogan türü çözümlerle insanları oyalamak hatta kandırmaktır. Çünkü orta yolculuk her zaman isabetli olmaz. Her iki şıkkı bir araya getirmek her durumda mümkün olmayabilir. Tipik bir örnek olarak, "Hiç ölmeyecekmiş gibi dünyaya, yarın ölecekmiş gibi ahirete çalış" mealindeki uydurma hadisi verebiliriz. Bu rivâyetin, Kur'ân ve sünnete uygun olup olmadığı tartışması bir tarafa, her birimiz bireysel hayatımız içinde düşündüğümüzde böyle bir konumda durmanın imkânı ve problemlerini hissedebiliriz. Hiç kimse ne hayatının belli bir anında ne de bütün hayatı boyunca tam orta noktada duramaz. Biz daima orta noktanın iki tarafında bir yerlerdeyizdir. Bu söz ancak bir tavsiye değil bir gerilim durumunun mecazi ifadesi olarak anlaşılırsa yani; 'Böyle yapabilirseniz yapın, ama yapamazsınız. O halde en azından ağırlıklı olarak ne tarafta duracağınızı seçin' gibi bir anlam verilirse, hem İslâm hem de hayatın gerçekleri açısından anlamlı olabilir. İslâmî ilimlerde, *teâruz*, *cen'*, *telif*, *müşkil*, *telfik*, *hilâf*, *tevil* gibi kavramlar etrafında cereyan eden bilimsel tartışmalarda sadece naslar arasındaki tearuz durumları değil, yukarıda bahsettiğimiz türden gerilimli durumlar da söz konusudur. Bu konularla ilgili literatürde orta yolcu çözümün her zaman mümkün ve isabetli olmadığına dair çok miktarda örnek mevcuttur. Ama bunun detaylarına girmenin yeri burası değildir. Bu vesileyle benim dikkat çekmek istediğim husus geçmişte de günümüzde de çok zaman gerilimin mahiyeti gözden kaçırılarak yapılan tartışmaların, çözümlerin ve orta yolcu önerilerin çıkmazlarına dikkat çekmektir.

Gerilimli durumlarda önce 'gerilim giderilebilir türden mi yoksa değil mi' diye bakmak gerekir. Çünkü bazı gerilim durumları problemin doğasından kaynaklanırken, bazıları problemin bizim kontrolümüz altında olmayışından kaynaklanır. Ama her iki durumda da orta yolcu yaklaşım işe yaramayabilir. Daha ince ayar, iyi düşünülmüş stratejilere ve planlara dayanan, belli süreç ve aşamaları hesaplamış olan hülasa iyi yönetilen çözümler gerekir. Özellikle giderilemeyen türden gerilim durumları varsa 'bunları lehimize çevirebilir miyiz?' sorusunu sormalıyız. Dirayetli ve isabetli çözümler gerilimin ve niteliğinin farkında olmayı gerektirir. Sonuçta riski yöneterek gerilimli şıklardan birini tercih etmek gerekebilir. Büyük adamlar ve büyük medeniyetler bu beceriyi gösterebildiklerinden büyüktürler.

Öteden beri sünnetin yorumu ve hayata aktarılmasındaki tartışmalarda ya bu açmazların atlandığı ya da hafife alındıklarına tanık olduğundan tebliğimde bu konuyu ele almayı uygun gördüm. Bu tebliğde sadece bunlara dikkat çekmeyi, çözüm önerilerinin bunların hesabını vermesi gerektiğini vurgulamayı amaçlamaktayım. Yer yer de ilke bazında bazı çözüm önerilerinde bulunacağım. Yoksa bir tebliğin sınırları içinde bunların tamamının ne teorik ne pratik planda çözümlerini ortaya koymak mümkün değildir. Tebliğimde bu gerilim noktalarından sadece birisi üzerinde detaylı olarak durmak yerine, önemli gerilim durumlarına kısaca da olsa temas etme yolunu tercih edişim bütünlüğün gözden kaçmaması içindir.

Nitelikleri ne olursa olsun bir Müslüman, bireysel olarak dahi olsa sünneti hayata aktarma çabasına düştüğünde birtakım problemlerle yüz yüze gelmek durumundadır. Sorun toplumsal düzeyde ele alınınca daha da karmaşıklaşmaktadır. Bu problemler farklı uzmanlık ve entelektüel düzeylerinde farklı biçimde kavramlaştırılabilir. Fakat her bir Müslüman kendi seviyesinde bu problemlerin farkında olmalıdır.

2. Sünnet Konusundaki Bazı Yanlış Anlayışlar

Sünnet hakkındaki birtakım yanlış anlayışların, sünnetin hayata aktarılmasında önemli problemlere yol açtığını düşünmekteyim. Bunlara sadece halk kesiminde değil çok zaman aydın tabir ettiğimiz kesimlerde hatta uzmanlar arasında da rastlanmaktadır. Bunların en önemlilerini şöylece sıralayabiliriz:

a) Hz. Peygamber'in sünnetinin kaynağı ve onu belirleyen kıstaslar hakkındaki yanlış anlayışlar:

Bu konulardaki en yaygın yanlış anlayışlardan ilki, sünnetin kaynağını sadece hadisler olarak görmektir. Oysa sünnetin temel kaynağı Kur'an'dır. Diğer kaynakları ise hadisler, akıl, sağduyu ve toplumun *maruf* kavramı kapsamındaki uygulamalarıdır. Yani Hz. Peygamber bütün bu kaynakları esas almıştır. Bunun yanında toplumundaki *münker* olarak nitelendirilebilecek toplumsal uygulamaların yerine maruf olan yeni gelenekler ikame etme çabasında olmuştur. Böylece Arapların, "bizden öncekilerin/atalarımızın sünneti" diye nitelendirdikleri ve önem verdikleri geleneklerini bir nevi revizyona tâbi tutmuştur. Bunların yanında geçmiş peygamberlerin zaman içinde yok olan veya bozulan sünnetlerini ihya etmeyi amaçlamıştır. Bu husus sadece sünnetin niteliği üzerindeki tartışmalarda değil, hayata aktarılması probleminde de nirengi noktasını teşkil etmektedir. Çünkü sünneti hayata aktarırken sadece Hz. Peygamber'in yaptıklarına bakmak, sadece onları referans almak, sünnetin bahsettiğimiz diğer kaynaklarını atlamak, bizi açmazlara sürüklemektedir. Her şeyden önce, Hz. Peygamber'in hayat tarzına kaynaklık eden unsurları bizim de kaynak olarak almamız sünnettir. Şayet biz akli ve marufu sünnetin ihya-

sında kaynak olarak kullanmazsak en kestirme tabiriyle tarihin ve hayatın dışına düşeriz.

b) Sünneti uyulması zorunlu olmayan, ama faziletli davranışlar manzumesi olarak görmek:

Bunda büyük ölçüde, fıkhıdaki *ahkâm-ı şer'iyye* kategorilerinden birisi olan *sünnet* kavramı ile Hz. Peygamber'in *sünneti* kavramının karıştırılmasının rolü vardır. Sünnet sadece faziletli davranışlar değil, İslâm'ın birey ve toplum hayatındaki tezahürüdür. Bu durumda sünnetin hükmü, ahkâm-ı şer'iyeden hangisine tekabül ediyorsa odur. Bu demektir ki, müstehab olanlar yanında farz veya vacib olan sünnetler de vardır.

Ayrıca sünnet bireyi ilgilendiriyorsa onu yerine getirmek bireylerin, ama toplumu ilgilendiriyorsa onu toplumsal hayatta yaşanır kılmak bütün Müslümanların sorumluluğundadır. Klasik terminoloji ile söylersek, bireye farz olan sünnetin yaşanması her bir Müslüman'a farz-ı ayn iken, İslâm ümmetine farz olan sünnetlerin hayata aktarılması farz-ı kifâyedir. Yani toplumsal olarak yerine getirilmesi farz olan bir sünnet yerine getirilmiyorsa tek tek bütün Müslümanlar sorumludur. Farz-ı kifâye anlayışı gittikçe toplumumuzun gündeminden çıkmakta, daha bireyci bir sorumluluk anlayışı gelişmektedir. Dikkat edilmesi gereken bir incelik daha vardır ki, o da farz-ı kifâyenin göreceli bir kavram olduğudur. Ehliyet, birikim ve toplumsal pozisyonlarına göre bir Müslüman'a farz-ı kifâye olan bir husus başka bir Müslüman'a farz-ı ayn olabilir.

c) Sünnetin hayata aktarılmasını belli ilmi disiplinlerin sorunu olarak görmek:

Kimilerine göre sünnet sadece hadisin, kimilerine göre sadece fık-
hın, kimilerine göre her ikisinin, kimilerine göre de İslâmî ilimlerin konu-
sudur. Oysa sünnetin hayata aktarılmasında bütün İslâmî ilimler yanında,
gerektiğinde başta insan bilimleri olmak üzere bütün bilimlerden yarar-
lanmak gerekmektedir. Fakat bunu yaparken bilimcilik tuzağına karşı
uyanık olunmalı, nasları ve İslâm geleneğini, bilim paradigmaları ve bili-
min günümüzdeki verileri ile değerlendirme hatasına düşülmemelidir.
Sünnet kavramını belli disiplinlerin sınırlarına hapseden bir anlayışın
benimsenmesinde, sünnetin kaynağını sadece hadisler olarak gören dar
bakış açısının yanında, İslâm ülkelerindeki ve ülkemizdeki katı uzmanlık
alanları ayırımı, ilâhiyat disiplinlerinin sınırlarındaki problemler, ilâhiyat
uzmanlarının ilâhiyat dışı uzmanlık alanlarına ilgisizliği, ilâhiyatçıların
özellikle fıkıhçıların kendilerini hayatın her alanında konuşmaya ve fetva
vermeye tek yetkili görmeleri, farklı alanlardaki uzmanlarla ekip çalışmaları
yapma geleneğimizin zayıflığı ve ilâhiyat dışı uzmanların din alanı ile
ilgilenmeyi değişik sebeplerle riskli saymaları gibi faktörler de zikredilebi-
lir. Bunların sonucunda din, hayatın ve tarihin dışına düşmekte, sünnetin
hayata aktarılması dar çevrelerde, dar çerçevede ve dar bakış açılarıyla

yürütülmeye çalışılmaktadır.

Ayrıca sünnetin hayata aktarılması sadece akademik bir problem ve akademisyenlere mahsus bir sorumluluk değil, bütün Müslümanların sorumluluğudur ve herkesin kendi çapında yapması gerekenler vardır. Fakat burada, sorumluluk yaygınlaştıkça sahipsizleşmesi ve kaos doğurması gibi bir paradoksla karşı karşıya gelmekteyiz. Bu konuya ileride yeniden döneceğiz.

d) Sünnetin toplumsallığının, gelenekselliğinin, gelenek-sünnet ilişkisinin göz ardı edilmesi:

Kanaatimce sünnetin hayata aktarılmasında en önemli problem ve gerilim noktası, sünnete uymanın sadece bireysel bir sorumluluk olarak algılanmasıdır. Bu her şeyden önce sünnet kavramının ruhuna uymaz. Sünnet kavramında etimolojik ve semantik olarak toplumsallık ve geleneksellik anlamı baskındır. Biz sünneti hayata aktarmaktan bahsettiğimizde Peygamberimizin (a.s.) yolunu, hayat tarzını ve gidişatını günümüzde de sürdürmeyi kastediyoruz.

Hız. Peygamber'in sünnetinin varlık zemini toplumdur. Bu durumda onun sünneti, toplumsal alanda yaşanır kıldığı, gelenek haline getirdiği şeylerdir. Örneğin onun bireysel olarak devamlı yaptığı bazı şeyler vardır ama bizim için bağlayıcı değildir. Daha iyi anlaşılması için şöyle bir varsayım üzerinde duralım: Hız. Peygamber'in sağlığında ve irtihalinden sonra bir tane dahi inananı olmasaydı onun sünnetinden bahsedebilir miydik? Tabii ki hayır! Ya da Hız. Peygamber'in sağlığındaki ve irtihalinden sonraki takipçileri birbirinden çok farklı yollar izleselerdi hangisine sünnet diyecektik? Hepsine mi, içinden birisine mi, hiçbirine mi? Cevabımız belidir: Onun yolunu devam ettirene. Ama hangi yol onunkinin devamıdır bu ayrı bir tartışma konusudur. Ama bu noktada önemli olan sünnetin toplumsal bir olgu olduğudur.

Sormamız gereken önemli sorulardan birisi de şudur: Tarihimizde, İslâm kavramı ve teriminin yanında ayrıca bir de sünnet kavramının ve teriminin üretilmesine niçin ihtiyaç hissedilmiştir? Niye aliminden idarecisine, medresesinden dergâhına İslâm toplumunun önderleri sünnet kavramına bu kadar önem vermiştir. Hız. Peygamber'in sağlığında sünnet kavramı etrafında ortaya çıkan bir sorun yaşanmadığına göre sünnet niçin sonradan bu kadar kritik ve hayati önem kazanmıştır? Bu konuda İslâm dünyası içinde ve dışında değişik tahliller yapılmıştır ve yapılmaktadır. Bu tahliller iki ana eksen etrafında yoğunlaşmaktadır:

1. Sünnet, İslâm ümmetinin Hız. Peygamber'in yolunu sürdürme amacı etrafında şekillenen bir kavramdır. İslâm dünyasının tarihteki ve günümüzdeki anlayışı genel olarak budur.

2. Sünnet, İslâm dininin tarihi seyri içinde karşı karşıya kaldığı değişime ayak uydurma ihtiyacı karşısında bu değişimi meşrulaştırma aracı

olarak üretilmiş bir kavramdır ve sünnetin dayanağı olan hadisler de galip ekseriyeti ile uydurmadır. Bu da ağırlıklı olarak batılı oryantalistlerin ve tarihsel eleştiri yöntemini benimseyenlerin görüşüdür.

İlk anlayışa göre sünnetin kaynağı otantik, ikinciye göre değildir. Bu iki farklı öncül uzlaştırılmaz olduğundan, bunların sentezi mümkün değildir. Bu yüzden de bu iki farklı yaklaşım tarzının tarih yorumları taban tabana zıt olacaktır. Bu iki görüşün de temel argümanı yorumsal olduğundan her iki görüş de ispatlanamazdır. Eğer bilimin ispatlarla değil çürütmelemlerle ilerlediğini kabul edersek, henüz her iki görüş de çürütülebilmiş değildir. Sünnetin mahiyeti hakkındaki aşağıdaki analizimin bu doğrultuda değerlendirilmelidir.

Hz. Peygamber'in sağlığında olmasa da irtihalinden sonra sünnetin birçok sorunun odak noktasını teşkil ettiğine dair tarihi veri ve karinelere sahibiz. Peygamberimizin sağlığında herkesin odaklandığı nokta Kur'an ve Hz. Peygamber'in direktifleri idi. Bireysel ve toplumsal planda herhangi bir konuda nasıl davranılması gerektiği problem olduğunda, Kur'an'da o konuda açık bir hüküm yoksa Peygamberimize danışılıyordu. Uzakta olanlar da onun temsilcilerine danışıyorlar, kayda değer bir ihtilâf çıkmıyordu. Sağlığında Hz. Peygamber, hem vahye muhatap olması hem de İslâm toplumunun tabii lideri olması hasebiyle tartışılmaz ve mutlak otorite idi. Öyle ki, Hz. Peygamber'in sağlığında sistematik ve geniş ölçüde sünnetin kaydına ihtiyaç duyulmadı. Kimse Hz. Peygamberden sonra ne yaparız diye hazırlık yapmadı. Zaten bu beklenmezdi de. İnsanlar genelde liderlerinin sağlığında, onun hayat detaylarını kendiliklerinden kayda almazlar. Bazı hükümdarların yaptığı gibi vakanüvis gibi görevlilere hele de sözlü kültür toplumlarında pek rastlanmaz. Hz. Peygamber de Kur'an'ı yazmaya son derece önem vermesine rağmen kendi hayat ve hadislerinin yazılmasını teşvik etmedi. Kur'an dışında yazdırdıkları sınırlı sayıda resmî belge türünden şeylerdir. Sağlığında sahabe tarafından yazılan hadisler son derece istisnaidir ve özel notlar niteliğindedir. Bu, hadislerin bize ulaşmasının güvenilir olmadığı anlamına gelmez. Hadisler asr-ı saadette kelimesi kelimesine yazılmasa da, sünnetin ne olduğunu tayine yetecek sürede ve standartlarda kayda geçirilmiştir. Bunun tartışma yeri burası değildir. Ama sağlığında otoritesini kimsenin tartışmadığı Hz. Peygamber'in irtihalinden sonra ortaya çıkan yeni problemler önemli ihtilâflara yol açtı. Halifelerin yaptıklarının İslâmîliği tartışılır oldu. İşte bu noktada tartışma ve ihtilâflar İslâm toplumunu çözülme ve dağılma noktasına getirdi. Hz. Peygamber'in irtihalinden sonra Kur'an Müslümanların elinde idi ama buna rağmen çok ciddi ihtilâflar yaşandı. Çünkü Kur'an'da doğrudan yer alan hususlar zaten toplumda yerleşmiş ve oturmuştu. Ama nasıl? Hz. Peygamber'in düzenlemeleri ile. Ama ondan sonra ortaya çıkan her yeni durum ve problem, Kur'an ellerinde olmasına rağmen insanları yorum sorunu ile yüz yüze bırakıyor ve doğal olarak farklı yorumlar ve ihtilâflar, kamplaşmalar ortaya çıkıyordu. Oysa asr-ı saadette yorum ihtilâfı diye bir şey yoktu. Daha da önemlisi İslâm dünyası süratle genişliyor, Hz. Peygamber'in

hayatını bizzat müşahede ederek sünneti içselleştiren sahabe gittikçe azınlığa düşüyordu. Öbür taraftan Müslümanlar fetihler sonucu sürekli yeni kültürlerle yüz yüze geliyorlardı. Bu da Hz. Peygamber'in sağlığında inşa ettiği geleneğin devamını tehlikeye düşürüyordu. İşte bu farklı yorum ve çözümlerin toplumsal çözülmeye yol açmaması için hakem rolü oynayacak bir mercie ihtiyaç vardı. Bu aşamada Hz. Peygamber'in sünneti onun sağlığındaki otoritesini yeniden üstlendi ve İslâm toplumu dağılmaktan kurtuldu. Burada hakem rolü oynayacak olan sadece hadisler değil sünnettî. Çünkü hadisler de Kur'ân gibi yorumsallık problemi taşımaktaydı. Hz. Peygamber'den sonraki Müslümanlar bu kritik tarihsel dönemeçte bu kadar süratle genişleyen İslâm coğrafyasını ve bu kadar farklı kültürü bir potada eritebildiler ve sağlıklı bir büyümenin önüne geçebildilerse, bu devasa enerjiyi mecrasında akıtabildilerse, bunu, Hz. Peygamber'in mirasını toplumsallaştırmak, gelenekselleştirmek ve sürekliliğini sağlamaktaki ustalık ve dirayetlerine borçludurlar. Bu başarıda idarecilerin, alimlerin, sufilerin, sanatkârların hasılı bütün toplum önderlerinin payı vardır. Yoksa okuryazarlık oranının son derece düşük olduğu, sözlü kültür kodlarının egemen olduğu o toplumlarda siz insanların ellerine okumaları için metinler vererek sorunu çözemezsiniz. Bırakın o dönemi, okuryazarlık oranının neredeyse %100lere yaklaştığı ve yazılı kültür aşamasında olan günümüz toplumlarında bile sadece insanların eline metinler vererek bunu sağlayamazsınız. Toplumlar zamana uyarlatabilen ama ana damarı ve karakteristiği bozulmadan sürdürülebilen geleneklerle ayakta kalabilirler.

Hz. Peygamber (a.s.) döneminden günümüze kadar, Müslüman idareciler, alimler ve önderler, ümmeti, bir yandan din konusunda dinamizm sağlayan farklı görüş ve tartışmaları bastırmazken, diğer yandan *sünnet*, *Ehl-i sünnet*, *icmâ* gibi kavramları geliştirip gelenekselleştirerek bir ana damar etrafında birleştirebildikleri dönemlerde Müslümanlar aziz, bunu sağlayamadıkları dönemlerde zelil olmuşlardır. Hz. Peygamber (a.s.) döneminin saadet asrı olmasının en önemli sebebi Müslümanların tek otorite altında toplanmış olmalarıdır.

Bu noktada dikkat çekmek istediğim diğer bir husus, geleneği önemseyenlerin hemen gelenekçilikle yaftalanmasıdır. Geleneği önemsemek başka, gelenekçilik başkadır. Modern olmakla modernist olmanın, bilimsel olmakla bilimciliğin farklı oluşu gibi. Olaylara sosyoloji veya psikoloji açısından bakmak ile sosyolojizm ve psikolojizm farklıdır. Laikliği savunmakla laikçi olmak, bir mezhebe mensup olmakla mezhepçilik farklıdır. Birincilerde bir şeyi önemsemek, bir tercih sonucu mensubiyet veya bir şeyi öne çıkarmak söz konusudur. İkincilerde ise indirgemecilik, her şeye aynı gözlükle bakmak, militanlık, aşırılık söz konusudur. Toplumumuzda halkından aydınına çoğu kişi bu tür ayırımlarda yeterli hassasiyete sahip değildir.

Sünnet kavramını bahsettiğim şekilde anladığımızda Peygamberimizden (a.s.) sonraki nesillerin sünnetleri de bizim için referans kaynağı

olacaktır. İlgili hadislerin sıhhati üzerindeki tartışmalardan sarfı nazar ederek belirteyim ki, sünnet kavramı yanında *Râşid Halifelerin sünneti*, *icmâ*, *Medine ehlinin ameli* gibi kavramlar geleneksellik ve devamlılık olgusunun farkında olan selef uleması tarafından üretilmiş ve kullanılmışlardır.

Burada, niye geçmiş tecrübeler veya geleneğimize bakıp işi zorlaştırıyoruz, doğrudan Hz. Peygamber'in uygulamalarını referans alalım şeklinde sıkça dile getirilen itiraza karşı şunlar söylenebilir: Her şeyden önce biz orada değil burada duruyoruz. Metodolojik olarak aradaki boşluğu yok farz etmek bizi anakronizme (tarih dışına) düşürür. Değişim olgusunu görmezden gelip, aradaki 14 asrı atlayarak doğrudan asr-ı saadete giden yaklaşımın müstakil bir çalışmayı gerektirecek kadar geniş felsefi, metodik ve pratik problemleri vardır. Ben bu noktada Gadamer gibi düşündüğümünden, asr-ı saadet ile aramızdaki bu boşluğun ancak gelenek köprüsü ile kapatılabileceği kanaatini taşıyorum.

Öte yandan Hz. Peygamber bile 23 senelik süreç zarfında değişen ve gelişen bir sünnet inşa çalışmıştır. Başka bir ifade ile Hz. Peygamber bir yandan içinde yaşadığı toplumun maruf uygulamalarına itibar ederken diğer yandan 23 sene zarfındaki değişim olgusuna itibar etmiştir. Nesih teorisini ilke olarak kabul etsek de etmesek de, ya da neshe örnek sayılan olayları *tahsis*, *nass üzerine ziyade* vs. gibi farklı kavramlarla nitelese de, bizzat bu olaylarda, asr-ı saadette değişimin göz önünde bulundurulduğunun ipuçlarını buluruz.

Hz. Peygamber'in irtihalinden hemen sonra Müslümanlar değişim olgusu hakkında büyük tartışmalar yapmışlar ama önemli gelişmeler de kaydetmişlerdir. Özellikle Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in halifelikleri dönemindeki, Hz. Peygamber döneminden farklı uygulamaları üzerine yaşananlar ve varılan sonuçlar ve bu sonuçların tarihsel süreçte ortaya çıkan isabetliliği bunun göstergesidir.

Tabir caizse sünnet bir nehir gibidir. Bir nehirde iki defa yıkanılmaz, yatağı değişebilir, mevsimlere göre suyunun nitelikleri değişebilir, değişik toplum kesimleri için anlamı, önem fonksiyonu farklı olabilir ama nehir aynı nehirdir. Dolayısıyla her neslin sünneti, bir yandan, sonraki neslin içine doğacakları ve üstünde duracakları bir zemin oluştururken, öbür yandan geçmiş tecrübelerden istifade edecekleri bir referans noktası olacaktır. Bu durumda sünnet ihyacıları her bir sünnet konusunda Hz. Peygamber'den günümüze kadarki Müslümanların tecrübelerinden yararlanmak durumundadırlar.

Sünnetin toplumsallaşmasından bahsedince, tüm toplumun tek bir sünnet anlayışında birleşmeye zorlanması, farklılıkların, çeşitliliğin, renkliliğin, bireysel tercihlerin onaylanmadığı gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır. İnsanlar farklı yaratıldıklarına göre sünnetin farklı boyutlarını farklı meşreplerle temsil edeceklerdir. Ama bütün bunlarla birlikte bütün farklılıklar bir ana istikamet ve belli temel ilkelerin sınırları içinde olmalıdır. İşte ileride tekrar döneceğim önemli bir gerilim noktası da budur.

Tebliğimde kullandığım sünnet kavramına, baştan buraya kadar ifadeye çalıştığım bir anlam çerçevesi çizdiğimi vurgulamak isterim.

Sünnetin geleneksel özeliği vurgulandığında çok zaman, Goldziher, Schacht, Fazlurrahman gibi kişilerin *yaşayan sünnet* kavramı ile ilgili görüşlerinden etkilenme suçlaması yapılmaktadır. Bu şahısların yaşayan sünnet kavramı ile kastettikleri olgu değil, onun üzerinden inşa etmeye çalıştıkları teori tartışılabilir. Yoksa ki, yaşayan sünnet kavramı aynı ifadelerle olmasa bile mefhum olarak İslâm tarihinde sonradan çıkmış bir kavram değildir. İslâm tarihi boyunca sünnetin gelenekselliği ve toplumsallığı vurgulana gelmiştir. Ama bunun tartışmasına girmek bizi konu dışına sürükler ve bu tebliğin çerçevesini aşar. (Bu konuda bkz: Ahmet Uyar, *Hicri ilk Üç Asırda Sünnet Anlayışı*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2000)

Yeri gelmişken konumuzla ilgili bazı İslâmî kavramların batı kültürünün kavramlarıyla ikame edilmesinin yanlışlığına da temas etmek istiyorum. Her ne kadar yukarıda meramımızı ifade edebilme amacıyla sünnetin bir gelenek olduğundan bahsetsek de gelenek kavramı sünnet kavramını birebir karşılamaz. İngilizcedeki *tradition* kavramı *sünnet* kavramı ile örtüşmez. Hatta *Islamic Tradition: İslâmî gelenek* tabiri dahi sünnet kavramı ile örtüşmez. Çünkü İslâm geleneğinin tamamı sünnete uygun değildir. Ayrıca sünnet sadece geleneği sürdürmekten ibaret değildir, o bir revizyondur. Hasılı sünnet bir gelenektir ama her gelenek sünnet değildir. O yüzden başlıkta sünnetin gelenekselliği gibi bir ifadeyi tercih ettik. *Ehl-i sünnet* kavramını da, *ortodoks* kavramıyla eşitlemek de doğru değildir. Aralarında bazı benzerlikler olsa da hem ciddi anlam farkları vardır. Ehl-i sünnet tabiri, geç dönemlerinde ortodoks kelimesinin anlamına benzer bir anlam kazansa da özellikle İslâm tarihinin ilk dönemlerinde sünnet mütehasşisleri ve Peygamberimizin yolundan gidenler anlamına gelir.

Batı kökenli kavramların İslâm konusundaki analizlerde uluorta kullanılmasına benzer örnekler vermek gerekirse, bazı akademisyenler bazı İslâmî ekoller ve şahıslar hakkında rahat bir şekilde ve hiçbir endişe taşımaksızın gelenekçi, literalci, reyci, rasyonalist, panteist, mistik selevi, kökenci, radikal, modernist gibi nitelendirmeler kullanmaktadırlar. Mesela birçok analizde hadisçiler, Seleviler, Hanbelî, Mâlikî, Şâfiî, Zâhirî mezhepleri gelenekçi ve literalcidirler. Peki, karşıya ne koyuyorlar? Hanefileri. Zaten Hanefilerden başka kimse yok. Çünkü onlar reyci ve rasyonalist. Kaldı ki, Ebû Hanîfe'nin bizzat kendine atfedilen müteaddit gelenekçi ifadeleri ve fikhî incelendiğinde bol miktarda örneğine rastlanacak literal yorumları vardır. Hanefilerin öyle literal yorumları vardır ki, diğer mezhepler o konularda daha reycidir. Mezheplerin görüşleri detaylı olarak tek tek incelendiğinde bu tür kategorizasyonlara haklılık kazandıracak, değişmez, katı, metodik farklılaşmalar yerine, her bir olayı çok kompleks prosedürlerle etraflıca inceleyerek değerlendirdikleri gerçeği ile karşı karşıya geliriz.

Bu tür genellemeci yaftaların örneklerini çağdaş ilâhiyat literatü-

ründen örneklendirmeye kalksak, ciltler dolusu malzeme toplayabiliriz. Bu yaftalar kitap başlıklarında bile görülmektedir. Burada, farklı kültürlerin kavramlarını birbiri hakkında kullanma hatası yanında her şeyi kategorize edip bir kavrama indirgeme kabalı söz konusudur. Ayrıca bu tür kategoriler yekpare değildir. Bunların her birinin içinde farklı üst kategoriler altına konabilecek alt kategoriler olduğu gibi, dikkatle incelendiğinde birden çok kategori altına konabilecek yaklaşımlar da mevcuttur. Her ekolün aşırıları ve mutediller vardır. Bazen bir ekolün mutedili ile öbür ekolün aşırısı arasındaki sınır kalkabilmektedir. Bu tür, titizlikten uzak, genellemeci ve damgalayıcı tavrıda, yabancı oldukları kültürler hakkında benmerkezci bir zihniyetle kolayca genelleme ve sınıflandırmalar yapan batılı doğubilimcilerin önemli etkisi olduğunu düşünüyorum. Çünkü bizim ilmî geleneğimizde bu konularda oldukça ihtiyatlı davranılır. Mesela İslâm tarihindeki farklı disiplinlerin konusuna giren İslâmî ekollerin kavramsal kategoriler yerine coğrafyaya ve önemli temsilcilerine atfedilmesi boşuna değildir. Hatta meşhur *Ehl-i rey* ve *Ehl-i eser* ayırımı son yıllarda yaygınlaştırılmıştır. İlk dönemlerde bu tabir kullanılsa da son derece nadirdir ve bunun yerine *Ehlü Kûfe*, *Ashâbü Ebî Hanîfe* gibi tabirler yaygındır. Çünkü kavramsal tasnifler beraberlerinde çok ciddi sorunlar getirmektedirler. İnsanoğlunun düşünürken ve söz söylerken kategorize etme mecburiyetinde olduğunun farkındayım ve bunu inkâr etmiyorum. Benim vurgum, her tasnifin bir tahrif olduğunun ve yorumsallığının bilincinde ve sorumluluğunda olarak, asgari ve zaruret miktarınca, genellemeci değil daha titiz ve ince ayar, mümkün olduğunca nötr etiketlemeler yapılması, en azından ihtiyatlı ifadeler kullanılmasıdır. Gündelik hayatımızda bile etiketlemelerden neler çektiğimizi görüp dururken düşünce sahasında daha dikkatli olmalıyız. Birileri sizi bir şekilde etiketlediğinde neler hissediyorsak ve bunun etik olmayan bir davranış, bir vebal ve kul hakkı olduğuna inanıyorsak, aynı şeyin bir topluluğa yapılmasının sorumluluğu ve vebali konusunda daha titiz olmalıyız. Öte yandan, bir kültürün kavramını başka kültür hakkında kullananlar, ister kavramı aynen alsın ister tercüme ederek alsın, isterse bir kültürün kavramına diğer kültürden karşılık bulsun her üç halde de her kavramın ait olduğu kültürün tarihindeki anlam serüvenini takip edip o kavramın ait olduğu şemanın ve problematiğinin öbür kültürde var olup olmadığını, varsa hangi kavramlarla ifadelendirildiğini ve bunların da tarihçesini inceleyerek analizler yapmalıdır. Çünkü kavramlar ait oldukları kültürde de tarih boyunca aynı anlamı taşımazlar. Bir kültüre özgü olup başka kültürlerde mevcut olmayan şema ve problematiklerin kavramlarının öbür kültürler için kullanılması ise, kesinlikle doğru değildir. Mesela rasyonalist ve gelenekçi kavramının bir Müslüman birey ve grup için kullanılamayacağını, bir Müslüman'ın bu kavramların batıdaki anlamını bilerek ve bilinçli olarak kendi hakkında kullanması halinde itikadî açıdan ciddi risk alacağını, başka Müslümanlar hakkında kullandığında da ciddi vebal altına gireceğini düşünmekteyim. İslâm'da aklın tartışılmaz bir yeri vardır ama Müslümanlıkta en üst otorite akıl değil

vahiydir. Bu yüzden bir Müslüman rasyonalist olamaz. Müslümanlar geleneklerini kayıtsız şartsız otorite kabul edemezler. Kur'ân, Arap müşriklerini bununla suçluyordu. Gelenek maruf ve vahyin kriterlerinden geçmiş olmalıdır. Bu yüzden bir Müslüman gelenekçi de olamaz. Bu tür batı kökenli kavramlar altına sokulan İslâmî grupların aralarında, batıdaki şekliyle epistemolojik ve ontolojik felsefi farklılıklar olmadığı gibi derin metodolojik farklılıklar da yoktur. Felâsife dahil İslâmî ekollerin hepsi vahiy kaynaklı bilginin bütün insani bilgi türlerine önceliği ve üstünlüğünde hem fikirdir. Felâsife daha felsefi bir söylem kullansalar da bu böyledir. Câbirî'nin tabirini ödünç alırsak *beyan ehli* zaten bütün mezhepleriyle birlikte aynı yöntemi benimsemektedirler. Yine sufiler, aşırı ve heretik küçük bir azınlığı hariç, temelde şeriat ölçülerinde beyan ehli ulema ile aynı çizgidedirler. Fazladan *marifet* ve *hakikat* gibi yine şeriata, yani Kur'ân ve sünnete dayanan ama derinliği farklı olan boyutlardan bahsederler. Marifet şeriattan farklı bir epistemolojik alan değil belki şeriati farklı bir boyutudur. O yüzden bir sufi ile bir Budist'i *mistik* tabiri altında, Hegel ile İbn Arabî'yi *panteist* tabiri altında birleştiremezsiniz.

Bir kültürde gelenekselleşmiş ekollerin olması, insanların özellikle aydınların fikri gelenekler içinde yetişmesi, birbirlerinin durdukları yerin farkında olmaları son derece önemli ve takdire şayan bir şeydir. Ama her görüş, tavır ya da duruşu genellemelere giderek illâ bir kavram ve kategori içine yerleştirmek gerekmez. En azından bu konuda ihtiyatlı ifadeler kullanılarak bu mahzuru gidermek gerekir. Çünkü insanların ve toplumların hayatlarındaki sentezler, gelişimler ve değişimler tek kelimeyle insanın tarihselliği, tasnif temelli analizler yerine süreç temelli analizler yapmayı gerektirir. İnsandan kaynaklanan her şey akan bir ırmak gibi tarihsel olduğuna göre, özellikle ilim erbabı, tarih ve bu gün hakkında analizler yaparken bu tarihsellik bilincini korumalı, hayatı tasniflerin potasında dondurmamak yerine süreçlerin dinamizminde anlamaya çalışmalıdır. Tabii ki bu zor bir iştir ve usandırıcı mesailerini gerektirir. Bu yüzden olsa gerek ki çoğunlukla kolay yol tercih edilmektedir. İşin ilginç yönü çevremizde tanıdığımız ve tarihsellik şampiyonluğunu kimseye bırakmayan pek çok kişinin süreç analizleri yapma yerine bu genellemeci tasnif hastalığına müptelâ oluşudur.

Bütün bu mülâhazalar doğrultusunda sünneti hayata aktarma söz konusu olduğunda birtakım gerilim noktaları ve paradoksla karşı karşıya gelmekteyiz. Bunların bir kısmına yukarıda temas edildi. Bunların dışında bizce en önemli olanlarını yeniden şöylece sıralayıp kısaca değerlendirmeler yapmaya çalışacağız:

3. Sünnetin Hayata Aktarılmasında Gerilim Noktaları, Açmazlar ve Problemler

a) Birey-Toplum Gerilimi

Sünnetin hayata aktarılmasında fert-toplum ilişkileri ile ilgili önem-

li bir gerilim noktası sünnetin bireysel olarak yaşanması ile toplumsal olarak yaşanması arasındaki döngüsel gerilimdir. Fertler toplumu inşa ettiğine, toplumsal durum da fertleri yeniden ürettiğine göre herhangi bir verili durumda sünnetin hayata aktarılmasında bu döngü bizi önemli açmazlarla karşı karşıya getirmektedir.

Toplum bireylerden meydana gelmesine rağmen bireylerden ibaret olmayıp bireylerin toplamından daha fazla bir şeydir. Bu da bizi toplumsal değişimin tek tek bireyleri aştığı sonucuna götürür. Yine burada toplumsal değişim teorileri tartışması gündeme gelir. İş bu noktaya gelince, teorilerin isabeti yanında, teori-pratik ilişkisindeki felsefi problemler dahil daha birçok problemle yüz yüze geliriz. Değişimi bir şekilde etkilemeyi amaçlayan her teşebbüs bu problemlerin farkında olmalıdır. Aksi halde karanlıkta el yordamıyla iş yapma pozisyonuna düşülür.

Sünneti, bireylerin hadis kitaplarını okuyarak yaşayabileceği ve hayata geçirebileceği, herkesin sünneti yaşadığında sünnetin toplum hayatına kendiliğinden intikal etmiş olacağı şeklindeki bir düşüncenin çıkmazları vardır. Çünkü sünnetin toplumsal bir gelenek olabilmesi tek tek Müslümanların sünneti yaşamasına bağlıdır ama bu sünnetin gelenekselleşmesi için yetmez. Ayrıca fertlerin sünneti yaşayabilmesi de ancak sünnet toplumunda mümkündür. Öte yandan bireysel sorumluluklarımız kadar topluma karşı da sorumluluklarımız da vardır. Bireylerin kendilerine ve topluma karşı sorumluluklarını kendiliklerinden yerine getirmelerini beklemek safdilliktir. Bu sağlansa bile farklı sorumluluk anlayışları sonucu ortaya çıkan problemler nasıl halledilecektir? Kaldı ki, bir toplumda tek tek fertleri aşan ve yapılması gereken işler vardır. Asıl olan fertlerin erdemli olmasıdır ama iş bunun pratikte nasıl sağlanacağı konusuna gelince sorunlar sökün eder. Herkes evinin önünü süpürse bu temiz bir şehrin ortaya çıkması için yetmeyecektir. Bir kere herkesin evinin önünün süpürmesini temenni etmekle herkes evinin önünü süpürmez. Ayrıca kimsenin evinin önü olmayan ama hala temizlenmesi gereken yerler kalacaktır. Kaldı ki, süpürmenin niteliği nasıl olacaktır? Toplumun ihtiyaçları, bireylerin tek tek topluma karşı sorumluluklarını yerine getirmeleriyle de tamamen karşılanmaz. Çünkü bunların koordinasyonu, denetlenmesi ve müeyyidesi gerekir. Bu yüzden devlet aygıtı icat edilmiştir. Ama çok zaman devlet de tek başına yetmez, hala bazı toplumsal problemler ortada kalabilir. Devletin toplumu denetlemesi de her zaman yeterli olamayabilir. Hem toplumun hem devletin bir şekilde denetlenmesi gerekir. Bütün bunlar değişik siyasi rejimlerde farklı çözümlerin benimsenmesine yol açmıştır. Bizim buradaki vurgumuz tek tek insanları aşan ama yapılması gereken şeylerin varlığıdır. İşte Kur'an, bu tür görevlerin de sahipsiz kalmaması için, *marufu emir, münkerden nehiy* sorumluluğunu getirmiştir. Bütün bunların sonucu olarak kültürümüzde *farz-ı kifâye* diye bir kavram üretilmiştir. Hasılı bireysel ve toplumsal sorumluluk dengesi her zaman önemli bir gerilim noktasıdır.

Sünnet dışına düşmüş bir toplumda bireysel sünnetleri yaşamak ne

derece mümkündür? Mesela siz herkesin sahip olduğundan fazla harcamaya itildiği tüketim toplumunda, zühd, kanaat, cömertlik, diğergamlık, fedakârlık, yardımlaşma gibi sünnetleri nasıl yaşayacaksınız? Böyle bir tüketim çılgınlığı içinde ekolojik denge ve çevre nasıl korunabilecek, fakir ülkelerin sorunları nasıl çözülecektir? Böyle bir toplumda insanlardaki tatminsizliği nasıl karşılayacaksınız? Verilen sözde durulmayan bir toplumda siz alışveriş, borç ilişkilerini nasıl sünnete uyduracaksınız, karz-ı hasen sünnetini nasıl işleteceksiniz? Borç-alacak ilişkilerinin tam bir krize dönüştüğüne hepimiz tanığız. Bütün hukukî tedbirleri de alsanız yine de alacağınızı garanti edemezsiniz. En azından hukuki süreçler hayatınızı zehir eder. Hukukun çıkmaza girmesi sonucu, hukuk yerine ikame edilen yöntemler herkesin malûmu. Çevremizde verdiği karz-ı haseni yıllardır geri alamayanlar, bu yüzden ilişkileri bozulanların örneklerine hepimiz sıkça rastlamışızdır. Sünnete ters mecrada akan bir toplumda sünnete uygun bir hayatı kendiniz yaşayabilmeniz bile bu sürekli olacak mı, çocuklarınız bunu nasıl başarabilecek? Olaya küresel boyutta bakarsak, tamamen gücün geçerli olduğu bir dünyada uluslar arası hukuk ve uluslar arası etik nasıl hayata geçirilecek? Örneğin kısır döngüye dönüşen silahlanma yarışı nasıl durdurulacak? Müslümanlar bu yarışın neresinde olacak? Dünyadaki kaynakların dengeli ve hakça dağılımı nasıl sağlanabilecek?

Tarih boyunca farklı kültürlerden pek çok bilge ve filozof, ahlâkî toplumsal bir olgu ve sorun olarak ele almışlar, adalet ve erdemın bireysel değil toplumsal bir olgu olduğunu ifade edegelmişlerdir. Buna, farklı kültürlerden üç klasik ve karşıt ekollerden iki çağdaş eseri örnek verebiliriz: Platon'un *Devlet'i*, Aristoteles'in *Nicomachean Ethics'i*, Fârâbî'nin *el-Medîne Fâdılâ'sı*, Rawls'ın *A Theory of Justice'si* (1991) ve MacIntyre'nin *After Virtue'sü* 1981.

"*Mekârimü'l-ahlâkı: Yüce ahlâk değerlerini tamamlamak üzere gönderildim*" diyen bir peygamberin sünneti de ancak adaletli ve erdemli bir toplumda hayat bulabilir.

Bireysel sünnetler olduğu tartışma götürmez bir şeydir. Müslümanlar bireysel olarak Hz. Peygamber'in bazı davranışlarına ittiba edeceklerdir. Buna kimsenin bir itirazı olamaz. Gerekli şartları taşıdığı sürece bundan ecir ve sevap kazanılacağı da tartışılmaz. Biz burada, bir Müslüman'ın bireysel hayatındaki tercihlerini değil, sünnetin toplumsal varlık alanındaki varlığını ve nasıl yaşayan bir gelenek olacağını tartışıyoruz.

Benzer bir döngüsellik, iç ve dışa yönelik algılamalarımız ve eleştirilerimiz için de söz konusudur: Halen yürürlükte olan geleneğin çocukları olarak, onun içinde yaşarken, onun üstünde durup oradan bakarken geleceği nasıl anlayacağız, nasıl eleştireceğiz? Ya da tam tersi çağdaş durumun çocukları olarak içinde bulunduğumuz durumu nasıl eleştireceğiz, yabancılaşmadan nasıl kurtulabileceğiz? Kısaca *içeriden eleştiri* ve *dışarıdan eleştiri*nin problemlerinden söz ediyorum. Bu konudaki en önemli açmazımız, bir yandan içinde yaşadığımız durumu meşrulaştırma ve önünde sürük-

lenme tehlikesi altındayken, öbür yandan tarih dışı kalma tehlikesi altında oluşumuzdur.

b) Hadislere, Sünnete Karşı Farklı Yaklaşımlar ve Anlayışlar

Diğer çok önemli gerilim noktası, ilâhiyatçıların, akademisyenlerin, entelektüellerin ve değişik toplumsal gurupların hadis tenkit metodu ve sünnetin anlaşılması ve yorumlanmasındaki farklı yaklaşımlarıdır. Burada en büyük açmaz, bir yandan düşünce dinamizminin vazgeçilmez unsuru olan görüş farklılıklarına saygıyı korurken, öbür yandan bir sünnet geleneğinin nasıl oluşturulacağıdır

Bu farklı anlayışlar en temelde Müslümanları, neyin sünnet olup neyin olmadığı problemiyle yüz yüze getirir. Burada sünnetin kaynakları, sünnete kaynaklık eden hadislerin sıhhati üzerindeki çok geniş boyutlu metodolojik tartışmalar yanında Hz. Peygamber'in o gün yaptıklarının bu gün neye tekabül ettiğinin tayini en büyük gerilim noktalarındandır. Bu konular sadece uzmanlar çevresinde tartışılmakla kalan meseleler değildir. Çünkü bu konularda uzmanlarca benimsenip halka aktarılacak tercihler her Müslüman'ın gündelik hayatını ilgilendiren hayati sonuçlar doğurmaktadır. Bu noktada toplum belli bir sünnet anlayışında uzlaşmadığı birleşmediği takdirde, farklı sünnet anlayışları ve uygulamalarından bir gelenek değil, kaos doğacaktır. Şu an İslâm dünyasında pratik olarak yaşanan bir ölçüde budur. Bugün artık mezhepler ve ekoller sadece kendi aralarında değil kendi içlerinde bile uzlaşmaz ayrılıklara düşebilmektedirler. Bu konudaki farklı ilmî yaklaşımlar yanında özellikle dinî amaçlı sivil örgütlenme ve cemaatleşmeler bir noktadan sonra en genel tabiriyle kamplaşmalara, hizipleşmelere yol açmakta, hatta başarılarının artması ölçüsünde içerdeki tatmin ve yeterlilik duygusu müşterek zeminler oluşturulması arzu ve ihtiyacını zayıflatmakta, İslâm toplumunda müşterek gelenekler oluşmasında belli oranda da olsa olumsuz etkileri olmaktadır. Bu parçalanmışlık paradoksal olarak demokratikleşmenin gelişmesi oranında artmaktadır. Müslümanların azınlıkta oldukları demokratik batı ülkelerinde azınlık olarak yaşayan Müslümanlar arasındaki parçalanmışlık daha çarpıcı olarak gözlenebilmektedir. En temel haklarını takip için bile bir araya gelememektedirler. Aslında bu problem yeni değildir. Tarih boyunca yüzleştiğimiz bir olgudur. Ama bu gün için önemli olan bu problemin olumsuz etkilerini her neslin asgariye indirme veya avantaja çevirme sorumluluğunun bilincine varmasıdır.

c) Hadislere Karşı Şüphencilik ve Eleştiride Aşırılık

Tarihte olduğu gibi günümüzde hadis tenkidinde müteşeddidler, mütesâhiller ve mutavassıtlar yani aşırı tenkitçiler, tenkitte gevşek davrananlar ve itidalî benimseyenler olacaktır. Bu normaldir. Fakat burada söz konusu ettiğim aşırı tenkitçilik, tarihtekilerden farklıdır.

Batılı oryantalistlerin İslâm tarihine, özellikle de hadis tarihine uyguladıkları tarihsel tenkit yöntemindeki aşırı şüphecilikleri ve spekülâtif teorilerinin etkisiyle İslâm dünyasındaki akademik çevrelerde de hadislere karşı aşırı bir şüphecilik ve tenkitçilik yaygınlaşmıştır. Bu şüpheciliğin, kelâmî tabiriyle söylersek "Sufestâiyye", felsefî tabiriyle söylersek "septisizm ve sofistlik (sophism)" mertebesine vardığı gözlenmektedir. Ayrıca hadislerin hemen hemen tamamının haber-i vâhid oluşu, haber-i vâhidlerin de zan ifade edişi şeklindeki epistemolojik problemin felsefî ve kelâmî mecrasından saptırılarak bir güvensizlik krizine dönüştürülmesi, sünnetin önemli kaynaklarından birisi olan hadislere karşı şüpheciliği iyice pekiştirmektedir. Öte yandan, düşünce tarihinde saatin sarkacı misali zaman zaman insanlığın müptela olduğu septisizme, çağdaş dünya, postmodernite denen ve en genel tabiriyle relativizm ekseninde şekillenen gelişme sebebiyle yeniden duçar olmakta, İlâhiyat camiası da farkında olarak veya olmayarak bundan bir ölçüde nasibini almaktadır. Üstüne üstlük bütün bu eğilimlerin değişik mekanizmalarla popüler alana taşınması, avamî bir şüpheciliği ve güvensizliği yaygınlaştırmaktadır.

Bu şüphecilik bazılarının zannettiği gibi sadece hadis ilmini değil, hadis ve sünnete dayanan bütün İslâmî ilimleri etkilemektedir. Zaten hadis tarihi hakkında bu şüpheleri ileri sürenlerin asıl hedef tahtası hadis ilmi değil, İslâm hukukudur. Ama ne yazık ki, İslâm hukukçuları başta olmak üzere, İslâmî ilimlerin mensupları bunu hadisçilerin bir sorunu olarak görmekte, Yunus Emre'nin dediği gibi üst üste yığılmış küplerden alttakini çekince neler olacağına pek aldırıyor görünmemektedirler. Burada parantez içinde şunu belirtmeliyim ki, İslâmî ilimlerin mensupları ciddi tarih nosyonuna sahip olmalı, her ilim dalının tarihi ayrı ayrı değil hepsi bir bütün olarak incelenmeli ve bu doğrultuda tarih teori ve tezleri geliştirilmelidir. Çünkü batılı akademisyenler yıllardır bunu yapmaktadırlar.

Burada aşırı şüpheciliğin felsefî eleştirisine girmek tebliğimizin konusu dışındadır. Ama sadece şunu söylemekle yetineceğim: Bu gün dine, İslâm tarihine, İslâmî ilimler tarihine, hadislere tatbik edilen yöntemleri dünyanın hangi düşünce sistemine ve bilimsel paradigmasına, hangi dinine, hangi geleneğine, hangi gündelik hayatın pratiklerine uygularsanız kriz doğar. Her şeyden önce böyle aşırı şüpheci ve spekülâtif bir tavırla geçmiş ve şimdi hakkında kendi tanıklığınız haricinde hiçbir habere, hiçbir bilgiye güvenemezsiniz. Bu sadece tarih ilmini değil bütün ihbarî faaliyetleri, toplumsal hafızanızı dinamitler, haber niteliğindeki bütün bilgileri geçersiz kılar. Hukukî tanıklıklardan tutun her türlü habercilik mesleği, tarih ilmi, hülâsa geçmiş nesillerden devraldığımız hiçbir şey bu şüphecilik karşısında ayakta kalamaz. Hayatta her şeyi müşahede ile çözemeyeceğinize göre hayat felç olur. Çünkü insanoğlu hayatının büyük çoğunluğunu haberler ve tanıklıklar üzerine bina eder.

Diyelim ki, tarihimiz ve İslâm hakkındaki bu aşırı şüpheciliği ve tenkitçiliği sürdürdük ve bütün ağırlıkları attık. Yerine bu şüpheciliğin

kriterlerini aşmış olan ne kalıyor ki onu koyacağız? Buna cevap olarak akıl, sağduyu, bilim, gelenek vb. neyi koymaya çalışırsanız bu sofistlik tavrı karşısında iflas edecektir.

Peki, bu durumda tenkitçi ve şüpheli olmayacak mıyız? Tabii ki olacağız. Ama şüphelilik daha sağlam bilgilere ulaşmada araç görevi görece derecede olmalı, bütün bilgi sistemini çökertecek seviyeye varmamalıdır. Dünyadaki hiçbir din, dinî metin, dünya görüşü ve gelenek, her türlü şüpheli ve tenkitçi yaklaşım karşısında kendi dünya görüşümüz ve geleneğimizden sağlam olmadığına ve kendimizinkilerin yerine ikame edilebilecek şekilde üstünlük taşımadığına göre, kendimize ait olanı bilinçsizce ve sorumsuzca tahrip etmek kendi ayağımıza kurşun sıkmak olmuyor mu?

Günümüzde hadis tenkidinin önemli bir problemi de, metin tenkidi denilen yöntemin teorik, metodik ve pratik problemlerinin hesabını vermeden önüne gelen tarafından ilkesiz, kuralsız, spekülasyon ve sübjektif bir şekilde kullanılmasıdır. Metin tenkidi, mahiyeti icabı yorumsal, dolayısıyla da spekülasyona son derece açık bir işlemdir. Bu kadar moda olmasına rağmen tüm İslâm dünyasında birkaç yetersiz çalışma dışında üzerinde ciddi çalışma ve tartışmalar yapılmamış, bir ilmi toplantıya bile konu olmamış böyle bir yöntemin, klasik hadis usulüne alternatif olarak ileri sürüldüğü görülmektedir. İslâm tarihinde metin tenkidi denen tenkidin hem teorisinde hem uygulanmasında ciddi tartışmalar yapılmıştır. Her metin tenkidi uygulamasına mutlaka bir itiraz mevcuttur. Fakat günümüz hadisçileri bunlara bigane davranmaktadırlar. Metin tenkidi öylesine spekülasyona açık bir uygulamadır ki, isterseniz her hadisi bir metin tenkidi kriteriyle reddedebilirsiniz. Nitekim modern ve çağdaş paradigmalara ters düşen pek çok hadis rahatlıkla bu yöntemle reddedilmektedir. Buna karşı, 'isnad tenkidi çok mu objektif?' diye itiraz edilmektedir. Bu, metin tenkidinin objektifliğini temellendirecek bir argüman değildir. Metin tenkidi hiç kullanılmaması demiyorum. En azından metin tenkidinin yorum-sallığa, sübjektiviteye ve spekülasyona son derece açık olduğunun, her metin tenkidi argümanına karşı bir argüman ileri sürülebileceğinin bilincinde olarak yapılması gerekmektedir.

Hasılı her şeyde olduğu gibi tenkitçiliği ve şüpheliliği de, karınca kararınca, hak ettiği kadar, Kur'ân'ın kavramlarıyla söylersek *kıst* ve *adl* ölçüleriyle yani itidal sınırları içinde kullanmalıyız.

d) Sünnet ve Değişim Arasındaki Gerilim, Yabancılaşma Sorunu, Dinamik Sünnet Anlayışı

Hem sünnet geleneğini sürdürme, hem fikri donukluğa ve içe kapanıklığa düşmeme, hem de değişimin peşinden sürüklenip sünnetin özünü kaybetmeme şeklindeki çok yönlü gerilim karşısında ne yapacağız?

Geleneği güncelleştirirken, bize ayak bağı olan tarihsel ağırlıkları atarken, geleneğin sahilliğini, orijinalliğini, özünü kaybetmeden, yabancılaşmadan değişmesini, gelişmesini nasıl sağlayacağız? Geleneğin ve top-

lumdaki güncel uygulamaların sünnete uygun olup olmadığını tayin ederken, mevcut gelenek, değişimin gerekleri ve sünnet arasındaki üç yönlü gerilim arasındaki dengeyi birini öbürü lehine feda etmeden nasıl sağlayacağız?

Zaman ilerledikçe ve değişim olgusu gerektirdikçe sünnetin güncellenmesi sorunu daima gündemde olacaktır. Her bir nesil bu gündemi devralacak ve hesaplaşacaktır İlke olarak bunda tartışma yoktur. Önemli olan nokta değişimin zamanını ve mahiyetini iyi belirleyebilmektir. Sünneti güncellenmenin zamanı, niteliği, sorumluluğu, mekanizması ve sünnetin yeni bir sünnete dönüşmesinin stratejileri devamlı tartışılması gereken gerilim noktaları ve paradokslar barındırmaktadır. Değişimden kaynaklanan sorunların ortaya çıkmasından, hele hele dayanılmaz hale gelmesinden önce, uzak görüşlülükle tedbirler alınmalıdır. Hatta bundan da öte değişimin peşinden gitmek yerine değişimi etkilemek ve yönlendirmek gerekmektedir. Çünkü daima değişim durumunu referans alarak İslâm'ı, sünneti güncellemeye çalışmak, dinin ve sünnetin ilkelerinin, omurgasının ve iskeletinin feda edilmesine, özünün kaybolmasına yol açabilir. Değişimi yönlendirebilenler, toplum ve dünya çapında gelenekleri etkilemektedirler.

e) Sünnetin Hayata Aktarılmasında Sorumlulukların ve Süreçlerin Yönlendirilmesi, Yönetimi ve Koordinasyonu ile İlgili Açmazlar

Sünnetin ister birey ister toplum düzeyinde olsun, hayata aktarılması söz konusu olunca eğitim, siyaset, hukuk, ekonomi, kültür gibi alanlarda çok netameli problemleri göğüslemek durumunda kalırız. Buralarda sayısız gerilim ve açmazlar söz konusudur. Bütün bunların göğüslenmesi ve çözümü gerekmektedir. Fakat demokratik ve laik devlet anlayışının hâkim olduğu günümüz dünyasında, sünnet yönünde bir değişimin kamu yönetimlerince yapılması mümkün değildir. Dolayısıyla bu yönetim tarzlarının dengeleri içinde iş, gönüllü ve sivil alana düşmektedir. Gönüllü ve sivil faaliyetlerin tüm dünyadaki en önemli sorunu da makro planda koordinasyonsuzluktur.

Öte yandan dünyadaki ekonomik düzen ve küreselleşme denen olgu, edebiyat, müzik, film gibi sanatları, sporu, medyayı, maddî manevî her türlü insan ihtiyacını, ilişkilerini ekonomikleştirmekte, endüstri haline getirmekte, üretim-tüketim çemberine sokmakta, dolayısıyla bütün insanî faaliyetlerin kontrolü, yönlendirilmesi ve yönetimi devletlerin de kontrolünden çıkıp devletler üstü bir güç haline gelen uluslar arası şirketlerin denetimine geçmektedir. Bu konudaki açmaz şudur: Ya sünnetin ihyası için mevcut dünya düzeninin yöntemlerini kullanıp o çarkın içine girecek, onun yöntemlerini kullanacak yani ekonomikleşecek, ya da çarkın dışında kalıp hayatın dışına düşeceksiniz. Bu devasa sistem bazı açılardan gönüllü faaliyetlerin üstesinden gelemeyeceği kadar güçlüdür, ama bazı açılardan da son derece zayıftır. İşte bu noktada gönüllü faaliyetlerin akıllıca stratejiler geliştirmeleri ve makro hedeflere yönelik olarak koordine olmaları ve işbirliği yapmaları gerekmektedir. Fakat bu son derece zordur.

Geleneksel toplumlarda dinin ve geleneğin otoritesi, çok zaman değerler konusunda bir uzlaşa sağlanmasında yeterli oluyordu. Aydınlanma, modernizm, postmodernizm gibi süreçlerin küresel etkileri sonucu bütün otoriteler reddedildi. Bilim, bireysellik, liberalizm, hümanizm, rasyonalizm gibi kavramlar etrafında şekillenen zihniyetler bütün değerleri tartışmaya açar oldu. Akıl, adalet, bilim, insan hakları, özgürlük, eşitlik, başarı, kültür gibi temel referans kavramları, bırakın halkı, entelektüeller arasında bile uzlaşa mercii olmak yerine ihtilaf kaynağına dönüştü. Aynı konuda karşıt görüşlerin öncülleri bir üst ilkede birleştirilemez hale geldi. Örneğin toplumsal bir sorun tartışılırken bir taraf eşitliğe ve adalete, diğer taraf özgürlüğe ve insan haklarına, bir başkası kamu yararına, güven ve emniyete referans yaptığında bütün bunları nerede birleştireceksiniz ya da hangisine öncelik tanyacaksınız? İnsanlığın elinde karşıt argümanları değerlendirecek akıl dahil bir kıtas kalmadı. Çünkü rasyonaliteler göreceleştirdi. Bitmez tükenmez ilmi ve felsefi tartışmalardan tutun, gündelik siyasî tartışmalara kadar tam bir kaos hâkimdir. Hemen hemen müşterek referans ve uzlaşa noktası kalmamış gibidir. Böyle şirazesinden çıkmış bir durumdan maddî ve manevî rant elde edenler bunu çok kültürlülük, çok seslilik ve diyalog gibi kavramlarla maskeleyemekte ve meşrulaştırmakta hatta teşvik etmektedirler. Bu durum din anlayışlarını da etkilemiş, dinde de neredeyse tartışmaya açılmamış konu kalmamıştır. Üniversitelerin tartışmayı teşvik eden yayın ve öğretim elemanı yetiştirme prosedürleri ve politikaları da buna tuz biber eklemektedir. Bu durumda gelenekler parçalanmakta ve çözülmektedir. Bu durum sadece İslamiyet için değil bütün dünya dinleri ve gelenekleri için geçerlidir. Bu olgu bütün dinlerde ve geleneklerde ya dinî duygunun zayıflaması ya da dinî fundamentalizm (kökencilik) ve radikalizm (köktencilik) gibi iki zıt eğilimi beslemektedir. Dünyamızdaki hızlı değişimin nispeten gerisinde kalan ve hâlâ geleneklerinin izlerini bir ölçüde de olsa muhafaza edebilen, gündelik hayatlarına gömülmüş az sayıdaki marjinal toplulukların da nesli tükenmek üzeredir. İşte böyle bir dünyada sünnet gelenekselleşebildiği ölçüde, Müslümanların içinde var olabilecekleri bir ev, bir yuva olacaktır. Yoksa yersizlik yurtsuzluk ve sürükleniş devam edecektir.

Bunun yanında sekülerizm, birçok devletin eğitim sisteminde, eğitim yerine öğretimin öne geçmesini sağlarken doğrudan veya dolaylı olarak ahlak eğitimi de dışta bırakmış, sivil ve bireysel alanın inisiyatifi ve sorumluluğuna terk etmiştir. Ayrıca bilimin, olması gerekenle değil olanla meşgul olması gerektiği şeklindeki bilim anlayışı da bunu teşvik etmiştir. Sonuçta, tüm dünyada ahlak eğitimi bir başboşluk ve çok başlılık hatta sahipsizlik durumuna düşmüştür. Herkes ahlaklı insan aramakta ama bunların nasıl yetiştirileceği konusunda bir uzlaşaya varılamamaktadır. Ahlakı mugayir davranışlar hukuk alanına girince müdahale edilmekte, onun dışında çok zaman müeyyidesiz kalmaktadır. Sonra da herkes ağız birliği halinde ahlaksızlıklardan şikâyet etmektedir ve herkes birbirini suçlamaktadır. Sivil alanda din ve ahlak eğitimi veren kurumların faaliyet-

leri ise, bir uzlaşa ve gelenek oluşturma yerine kamplaşmalara yol açmaktadır. Bu durum, çok zaman birilerinin de işine gelmektedir. Ama bu şartlar altında geleneklerin teşekkülü zora girmektedir.

Bunun ülkemizdeki uzantıları çok daha ibret vericidir. Okullarımızın erdemli insan yetiştirmedeki rolü gittikçe zayıflamaktadır. Bir yandan her türlü eğitim öğretim devlet tekeline alınmışken, diğer yandan sivil eğitim ve öğretim teşebbüsleri sürekli problem ve kriz alanı olmaya devam etmektedir. Eğitim sistemimizi modernleştirirken geleneğimizdeki insan-ı kâmil yetiştirme sistemimizi ve mekanizmalarımızı yitirdik. Artık okullarımız sadece meslek adamı yani teknisyen ve uzman yetiştirmeye odaklanmış olup, mevzuatta kavram olarak bulunsa da terbiyeden vazgeçilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitimimizin iki temel kavramı olan talim ve terbiyeden ikincisi bir şekilde terk edilip sadece talim esas alınmış, bunun uzantısı olarak da okullarda sadece ahlâk bilgisi ve kültürü verilmesi tercih edilmiştir. Hadi laik devlet açısından din bilgisi ile yetinilmesini anlayalım, ahlâk da mı laikliğe aykırı ki ahlâk bilgisi ile yetiniliyor? Ahlâk evrensel bir değer değil mi? Bu boşluk, sağlıklı olup olmadığı tartışılır mekanizmalarla doldurulmaktadır. İşin ilginç tarafı resmî ağızlar sürekli Ahmet Yesevî, Yunus, Mevlânâ, Hacı Bektaş gibi büyükler üzerine övgü söylemleri düzerken, hatta bu şahıslar ülke ve dünya çapında resmî mahfillerde de desteklenen kutlamalarla anılırken, *Mesnevî* dünyada en çok okunan kitap diye övünülürken, bu şahısların nasıl yetiştiği görmezden gelinmektedir. Daha da ilginç aynı gelenekten yetişmiş bu gibi tarihî şahsiyetlerin bir kısmı akredite iken bir kısmı kara listededir ve isimlerinin telâffuz edilmesi dahi risklidir. Bundan da öte, ülkemizde bu insanları yetiştiren eğitim geleneği illegaldir. Geleneğimizdeki nefis tezkiyesi dediğimiz eğitim modelini en fakir çocuğundan şehzadesine kadar uygulayabilmiş bir kültürün, gençlerini, sektör haline gelen futbol, müzik ve benzeri eğlence yöntemleriyle meşgul ve güya rehabilite edilmeye çalışmasının holiganlık, hedonizm gibi sonuçlarını ibretle izlemekteyiz.

Sünnetin hayata aktarılmasında her Müslüman'ın toplumsal pozisyonuna ve kapasitesine göre sorumluluğu farklıdır. Bu, ilke olarak herkesin üzerinde kolayca uzlaşabileceği bir konudur. Fakat işin detaylarına inilince açmazlar başlamaktadır. Resmî ve sivil eğitim, aile içi eğitim, siyasî, hukukî, ekonomik, ahlâkî ve kültürel engeller ve sorunlar sünnet geleneğinin oluşmasında önemli handikaplar oluşturmaktadır.

Bütün bunlara ilâveten sünnetin hayata aktarılması toplumsal bir olgu ise, bu kadar farklı aktörün organizasyonu nasıl yapılacaktır? Örneğin günümüzün laiklik ve çoğulcu demokrasi ile idare edilen toplumlarında sünnetin hayata intikalinde, devlet-din, devlet-sivil toplum ilişkileri konusunda zor olsa da belli bir uzlaşa sağlansa bile sayısız sivil aktör ve kurumun kaos üretmesini nasıl önleyeceğiz? Sivil ve gönüllü oluşumlar, resmî ve sivil, iç ve dış müdahale ve yönlendirmelerden nasıl korunabilecektir? Gücün belirleyici olduğu, ideal amaçlar için bile olsa herkesin güç yarışına

girdiği bir ortamda, güç sahiplerinin tercih ettikleri din yorumunu ve sünnet anlayışını hâkim kıılma çabaları karşısında ne yapacağız? Bunun karşısında farklı anlayışları, zayıfların anlayışlarını nasıl koruyacağız? Bir yandan günümüzün tartışılmaz değerleri haline gelen çok sesliliği, çok renkliliği, çok kültürlülüğü, bireysel farklılıkları, varoluşsal özgürlük ve bağımsızlığı korurken, diğer yandan toplumun birtakım müştereklerde uzlaşarak bir sünnet geleneği oluşturması arasındaki gerilimi nasıl dengeleyeceğiz? Bu aslında sadece Müslümanların değil bütün insanlığın müşterek sorunudur ve yıllardır değişik disiplinlerdeki düşünürler konu üzerinde tartışma gelmektedirler. Aslında çok seslilik, çok kültürlülük ve varoluşsal özgürlük gibi konular İslâm düşüncesi açısından tartışılabilir, felsefi ve itikadî açıdan eleştiriye de tâbi tutulabilirler. Ama yine de Müslümanlar, sünnetin ihyası bağlamında bu problemlerle hesaplaşmak mecburiyetindedirler. Çünkü bunları benimseyelim ya da benimsemeyelim günümüzün hâkim paradigması haline gelmişlerdir ve bunları yok farz ederek, kafamızı kuma gömerek davranamayız.

Başka bir gerilim noktası da sünneti ihya sorumluluğunun niteliği, sınırları ve müeyyidesidir. Bu konulardaki farklı anlayışlara göre tavır, davranış ve stratejiler değişecektir. Ayrıca sorumluluğu belirtmek ve kabul etmekle onun gereklerini yerine getirmek aynı şey değildir. Öte yandan sorumluluğun risk taşıdığı durumlarda sorumlu bulunamazken, sorumluluğun avantaj sağladığı durumlarda sorumluluğu sahiplenme kavgası yapılmaktadır.

Sünnetin güncellenmesindeki diğer bir açmaz da konuya uzmanlık düzeyinde yaklaşanlarla halk arasındaki gerilimdir. Geleneğin güncellenerek sürdürülmesi bir yandan uzmanlığı gerektirirken bir yandan bütün halk kesimlerini ilgilendiren boyutları vardır. Bir yanda bu konuda son derece spesifik ve ileri düzeyde yapılan tartışma ve değerlendirmeler, diğer yanda bundan bihaber kitlelerin gündelik hayat endişeleri içerisinde sürüklenen hayatları. Örneğin şu sıralarda ülkemizde bu konuda ciddi kaos yaşanmaktadır. Ya çok ciddi uzmanlık gerektiren tartışmalar kitlesel ortamlarda icra edilmekte ya da çok üst düzey problemler iyice bayağılaştırılarak kolaycı çözümler peşinde koşulmaktadır. Bu noktada İlâhiyatçı akademisyenlerin özel bir handikapları da, dinin akademik araştırma ve çalışma nesnesine indirgenmesi ile toplum mühendisliğine soyunmaları arasındaki yelpazede' nerede durdukları ve duracaklarıdır.

Sünnetin güncellenmesi sorununun halk kesimlerinden uzmanlara kadar farklı düzeylere ve kademelere intibakını nasıl sağlayacağız? En başta, uzmanlarla halk arasında problemleri her düzeyin seviyesine uyarlayacak ara elemanların iyi yetiştirilmesi gerekmektedir. Bu konuda pek başarılı olduğumuz söylenemez. Geleneklerin oluşması için, söylem ve anlatılar üretilmesine ve bunların yazılı, görsel, işitsel her türlü sanat eseri formatına dönüştürülmesine, metinleştirilmesine ihtiyaç vardır. İnsanın en temel uğraşı alanlarından iş, eğlence ve sanat konusunda dünyayı yöneten-

direnler neler yapıyor? Çağdaş insanın ömrünün büyük çoğunluğu işgal eden televizyon ve bilgisayarlarda, spor, müzik ve sanat alanlarında ne tür zihniyetler inşa ediliyor? Buralarda Müslümanların yeri var mı? Biz kendimiz ve çocuklarımız bunlardan nasıl etkileniyoruz? Biz şimdi böyle bir dünyada kendimizi ve çocuklarımızı bunlara kapatabilme imkânımız olduğunu varsayalım. Yerlerine ne ikame edeceğiz? O ikame ettiğimiz şeyler bizi çevremizden koparacak mı koparmayacak mı? Her iki durumda da yaşayacağımız sorunların farkında mıyız? Geleneğimizdeki şiirin, musikinin, deyişlerin, ilâhilerin, menkıbelerin, hikâyelerin, masalların, atasözlerinin, deyimlerin, halk kitaplarının, ilmihallerin orijinaliteleri dejenere edilmeden yeni söylemlerle yeniden üretilmesi gerekmektedir. Bunlarda değişim gereken yönleri ve mahiyetini tespit etmekte ilmi çalışmalar yapılmalı, stratejiler geliştirilmelidir.

Zihniyetler söylem ve anlatıları oluşturur, söylem ve anlatılar zihniyetleri yeniden üretir. Bu döngüsellik sürdürülebilirler, kesintiye uğratmayanlar geleneklerini güncelleyerek sürdürebilirler. Çünkü aynen gelenekler gibi, söylem ve anlatılar da ait oldukları dönemde işlevseldirler. Değişim, söylemlerin de güncellenmesini gerekir. Burada yine başka kritik nokta da söylemlerin sâri ve yayılcı olduğudur. Belli stratejilerin ürünü olan söylemler, belli stratejilerin ürünü olan politikalar gibi toplumları hatta dünyayı yönlendirir ve bu nitelikleri taşımayan söylemleri zaman içinde etkisizleştirir ve silerler. Bu açıdan baktığımızda dünyada söylem ve anlatı savaşları yaşandığını söyleyebiliriz.

Hangi sünnet anlayışını benimsersek benimseyelim, ya da hangi siyasi tercihlerde bulunursak bulunalım, sünnetin ihyasında toplumun farklı kesimlerinin yapması gerekenler farklı olacaktır. Bu farklılık hem her kesimin sünnetinin farklı mükellefiyetler gerektirmesi anlamında hem de her kesimin işlevinin farklı olacağı anlamındadır. Burada illa merkeziyetçi bir yönlendirme şart değildir. Benzetme ile söylersek, tüm toplum kesimlerinin ayrı müzik aletlerini ayrı tellerden çalarken bir ahenk oluşturabilmelerindedir. Belki müştereklerde birleşebilmek için çok farklı iletişim, diyalog ve geri besleme yöntemleri üretilebilir. Bir orkestrayı bir şef ile yönetmek ilk akla gelendir ama illâ da olmazsa olmaz şart değildir. Şef olmadan da bir müzik topluluğunun ahenk sağlanması teorik olarak mümkündür. Örneğin bunu bir enstrüman üstlenebilir. Geleneksel müziğimizde uygulama bu şekildedir. Önemli olan, bir şekilde asgari düzeyde de olsa toplumsal faaliyetlerde kaostan kurtulmak için koordinasyonun nasıl sağlanacağı, neler yapılacağıdır.

Sünnetin varlık alanı toplum olunca, toplumun doğası, toplumsal değişimin mahiyeti gibi sosyolojiyi ve diğer sosyal bilimleri ilgilendiren başka bir uzmanlık alanlarının sınırlarına da girmiş oluruz. Bu noktada siyasi tercihler yanında toplum mühendisliği gibi alanların problemleriyle yüz yüze geliriz. Farklı tercihler, sünnetin hayata aktarılmasında farklı mekanizmaları gerektirir. Mesela kapalı veya cemaat niteliği taşıyan bir

toplumdaki sünneti ihya hareketleri ile açık ve küreselleşmiş bir toplumdakiler çok farklı olacaktır. Aynı şekilde bir İslâm toplumu ile Müslümanların azınlıkta oldukları bir toplumdaki sünnetin hayata aktarılması aynı olmayacaktır. Bunun izlerine klasik kitaplarımızdaki *Dâru'l-İslâm*, *Dâru'l-Harb* ve *Dâru'l-Ahd* kavramları etrafındaki tartışmalarda tanık olmaktadır.

Fakat sünneti ihya konusu belli açılardan uzmanların alanına girmekle birlikte, sadece onların üstesinden gelebileceği bir şey değildir. Uzmanlık gerektiren konularda uzmanlara danışılacak, belki ekip çalışmaları yapılacak ama sünnetin hayata aktarılmasının topyekûn ümmetin sahip çıkması gereken bir sorumluluk olduğunun bilincinde olunmalıdır. Sünnetin gelenekselleşebilmesi bilim adamıyla, sanat erbabıyla, iş adamıyla, esnafıyla, siyasetçisiyle, öğretmeniyle, öğrencisiyle, kadın ve erkeğiyle herkesin uzlaşma ve gayretini gerektiren hatta dünya çapında ilgi ve kabul gören bir faaliyet olmak zorundadır. Sadece İlâhiyatçıların, din görevlilerinin tekelinde olan ve onların altından kalkabileceği bir görev ve sorumluluk değildir.

Birden çok kişiyi ilgilendiren her işte yönetim ve koordinasyon sorunu en başta gelir. Aileden tutunuz bir eğitim kurumuna, grup halinde bir turistik yolculuktan tutunuz bir mitinge kadar başarının, mutluluğun, huzurun, düzenin yegâne yolu iyi yönetimdir yani iyi organize olmaktır. Buradaki yönetim tabiri ile illâ merkeziyetçi ve resmî yönetimi kastetmiyorum. Sivil, resmî her alandaki her türlü yönlendirme tarzını kastediyorum. Yani ben yönetim şekline ve adına değil, niteliğine bakıyorum. Sayılan bütün açmazların ve gerilimin çözümü süreçlerin iyi organize edilmesinde, yönetilmesinde ve koordine edilmesindedir. Fakat bu nasıl gerçekleştirilecektir? İşte bu sorunun cevabı verilirken yukarıda dile getirmeyi çalıştığım bütün sorunların hesabı verilmelidir.

f) Dünyaya Karşı Sorumluluk

Geleneğimizi, farklılıklarımızı korurken içe kapanmadan, dünyaya mensubiyetimizi nasıl sağlayacağız? Bundan da ötesi sünnetin evrensel ve âlemşümül yönünün dünya çapında hayata geçmesinde nasıl bir öncülük ve rol üstleneceğiz?

Sünnetin sadece İslâm toplumlarında değil dünya genelinde ihya edilmesi gereken boyutları vardır. Bu, İslâm toplumlarına, Kur'ân ve sünnetle yüklenen bir görevdir. Burada yapılması gerekenler İslâm toplumlarında yapılması gerekenlerden çok farklı olacaktır. Ama en genel anlamıyla sünnetin evrensel boyutunun tüm dünyada hayata geçirilmesi için sadece uluslararası arenada güçlü olma temeline dayanan stratejiler yerine, insanlığın sağduyusuna ve evrensel değerlere hitabeden bir sünnet anlayışı sunabilmek gerekmektedir. Stratejistlerin güç odaklı analizlerinin etkisinde kalan, onlara eklenilen hareketlerin varacağı yer erdem ve alet değil despotizmdir. Güce endekslenen stratejiler birçok açmaz ve paradoksu içinde barındırırlar. Her şeyden önce güç kullanarak yapılan işler baskıyı, o da ikiyüzlülüğü doğururken, ikna yöntemi daha sağlıklı insanlar ve

toplumlar ortaya çıkarır. İkinci olarak güç sınırlıdır. Her alana sirayet edemez, her alanda iş göremez. Üçüncü olarak güç ilânihaye devam edemez. Belli bir süreçte güçten elde edilecek kazanç, gücü devam ettirmek için ödenen bedele değmez hale gelir. İşte o zaman güç, sahibini içten içe tüketen bir unsura dönüşür. Güç kullananlar bir gün gelir kullandıkları silahın kendilerine döndüğünü görürler. Fani dünyanın kanunu budur. Güce başvurarak hayırlı sonuçlara ulaşmaya çalışmak dar görüşlülüktür, kısa ve küçük hesapların sonucudur.

g) Sonuç ve Öneriler Yerine

Yukarıda önemli gördüklerimi dilimin döndüğünce ifadeye çalıştığım gerilim noktaları hikmet nazarıyla baktığımızda Allah'ın adaletinin bir tecellisi olarak görebiliriz. Bunlar aslında bizim ifrat ve tefrite savrulmadan değişik dengeleri gözetmeye, tahakküm yerine kucaklayıcı davranmaya, *vasat ümmet* yani denge ümmeti veya hak yolunda vasıta ümmet olmaya zorlamaktadır. Ancak bu gerilim durumları karşısında akıl ve irfanla davranamadığımız takdirde kaosa sürüklenmemiz kaçınılmazdır.

Baştan beri sünnetin hayata aktarılmasında, sadece akademik çalışmalar ile din görevlileri ve eğitimcilerinin faaliyetlerinin gerekli ama yeterli olmadığını anlatmaya çalıştım. Ama bunu söylerken din uzmanlarının rehberliğinin ve koordine görevinin tartışmasız bir şekilde gerekli olduğunu vurgulamak istiyorum. Görevimiz araştırmak, tahlil yapmak, görüş belirtmek, eleştirmek, makul, meşru, şeffaf, kuşatıcı stratejiler önermektir. Sünnetin hayata aktarılmasından bunlar dışında siyasi, hukukî ve ahlâkî olarak yapılması gerekenler konusunda çağdaş realiteler doğrultusunda görüşlerimizi ilgililere ve kamuoyuna yine çağdaş parametreler kapsamında sunabiliriz. Bu açıdan *ibnü'l-vakt* olmak durumundayız. Hz. Peygamber'e varis oluşun bunlarla sınırlı olduğunu düşünüyorum. Zaruri gördüğüm koordine çalışmanın toplum mühendisliği ile karıştırılmaması gerekmektedir. Koordine çalışmak demek, sünnetin hayata aktarılması amacına sahip değişik toplumsal aktörlerin kendi renklerini koruyarak belli temel stratejilerde uzlaşması demektir. Toplum mühendisliği ise, toplumun merkezî bir plan ile dönüştürülmesi demektir. Fakat burada tekrar vurgulamak istediğim husus bu konudaki ilmî faaliyetlerin de belli stratejiler doğrultusunda koordinasyonudur. Bunun için daha değişik formatlarda akademik organizasyonlar gerçekleştirilmelidir. Örneğin sempozyum, panel, bilimsel kongre gibi toplantılardan ziyade, sünnetin hayata aktarılmasının temel problemleri konusunda yine konuları önceden duyurarak yuvarlak masa müzakereleri ve tartışmaları ile ilmî stratejiler geliştirebiliriz. Bundan da öte ilmî faaliyetler sadece akademik alanda kalmamalı, toplumsal aktörlerin faaliyetlerini analiz edici, eleştirici, yorumlayıcı ve yol gösterici de olmalıdır. İlâhiyatçılar bütün toplum kesimlerine eşit mesafede durarak, tarafgir üslûptan kaçınarak, kuşatıcı, uzlaştırıcı ve evrensel söylemlerle bilimsel rehberlik yapmalıdır. Daha etkili olma gibi iyi niyetlerle dahi olsa, hem davranışlarıyla hem de söylemleriyle, gücün,

yıldızı parlayanların, günübürlük politikaların estirdiği rüzgârlar önünde savrulmaktan kaçınmalıdırlar. Tarih, feleğin çarkının hep aynı dönmeyeceğini unutarak güce eklemelenenlerin hazin hikâyeleri ile doludur. Peygamberimizin (a.s), Kureys'in başkanlık önerisi ile pazarlık teşebbüslerine karşı "Dünyayı sağ elime ayı sol elime verseniz bu davadan vazgeçmem" şeklindeki tarihi cevabının, hem İslâm tarihinin en kritik dönüm noktasını teşkil ettiği, hem de onun sünnetinin vazgeçilmez bir ilkesi olduğunda hemfikir olmayanınız yoktur kanaatindeyim.

Sonuç olarak, son söylediklerimin çerçevesinde değerlendirilmesi kaydıyla affınıza sığınarak sadece İlâhiyat camiasına yönelik bazı sorularla konuşmamı bağlamak istiyorum:

Yaptığımız çalışmaların, yayınların aramızda tartışılmış ve uzlaşmış belli bir stratejisi, belli bir hedefi var mı, bu konuda koordinasyon için neler yapıyoruz? Yayınlarımızın etkileri hakkında bilimsel değerlendirmeler yapıyor, geri beslemeler alıyor ve muhasebesini yapıyor muyuz? Bunları gerekli kesimlerle paylaşıyor muyuz? Öğrencilerimizi yetiştirirken onlara yukarıda bahsettiğim konularda farkındalık ve eleştiri alışkanlığı kazandırıyor muyuz? Onlara belli stratejilerde uzlaşabilecek bir bilinç verebiliyor muyuz, onların hayata atıldıklarında yaptıkları çalışmalarının bilimsel analizlerini yapıp, eleştiriyor, yol gösteriyor ve motive edebiliyor muyuz? Bu konudaki sivil faaliyetlerde bulunanları yine bilimsel analizlere tâbi tutup, olumlu ve olumsuz yönlerini ortaya koyabiliyor muyuz? Bunları gerçekleştirmek için farklı bilim dallarından meslektaşlarımızla müşterek projeler üzerinde çalışıyor muyuz? Akademik üretimlerimizin toplumun değişik kesimlerine değişik formatlarda ulaşması için neler yapıyoruz? İlâhiyat Fakültelerinin programlarını bu son bahsettiğim değerlendirmeler ışığında güncelleştirme çabasında mıyız? Sünnetin hayata geçirilmesi projesini toplumun belirli kesimlerinin ideolojik ve siyasî tercihi gibi algılanıp direnç gösterilmesine yol açan algılamalar karşısında ne yapıyoruz? Sünnetin bütün insanlığın huzur ve mutluluğunun kaynağı olduğunu gereği gibi ortaya koyabiliyor muyuz, bunu insanlara fark ettirebiliyor muyuz? Daha kuşatıcı bir sünnet anlayışını nasıl geçerli kılabiliriz konusunda neler yapıyoruz? Etrafımıza nasıl bir vizyon sunuyoruz? Yayınlarımızda akademik önceliklerle, ahlâkî öncelikleri ve sorumlulukları dengeleyebiliyor muyuz? Meşru ve mesleğimizin verimliliğini sağlayacak örgütlenmeler konusunda mevcut imkânları ve potansiyellerimizi kullanıyor, yeni imkânlar üretme konusunda çaba gösteriyor muyuz? Katkıda bulunduğumuz yapı ve örgütlerin nihai planda kimin heybesini doldurduklarına dikkat ediyor muyuz? Faaliyetlerimizin koordinasyonu için gerekenleri yapıyor, hiç olmazsa çaba gösteriyor muyuz? Hedeflerimizi sorguluyor muyuz, potansiyellerimizin farkında mıyız, almamız gereken riskleri üstleniyor muyuz? Bahanelerimiz gerçek mi, yaptıklarımızı meşrulaştırma, sorumluluğu üzerimizden atma gibi tuzaklardan korunabiliyor muyuz? Üstlendiğimiz sorumluluklarda nimet-külfet dengesinde adil olabiliyor muyuz? Aramızda nezih bir eleştiri geleneği oluşturabildik mi? Benden bu

kadar diyorsak, neye göre kendimize sınır koyuyoruz, bu sınırları yeterince tartışıyor muyuz? Hepsinden önemlisi sünnetin gönülleri dirilten derunî ve ruhanî boyutunun camiamızda, kendi aramızda yani din görevlileri, din eğitimcileri ve öğrencileri arasında yaşanırılığı ve gelenekselleşmesi ne durumdadır? Mevlânâ'nın ifadeleriyle söylesek 'can peşinde miyiz yoksa ten peşinde mi'? Bu ve benzeri soruların hesabını verebildiğimiz takdirde üzerimize düşeni yapmış sayılabiliriz. Çünkü toplumsal alanda dinamik bir süreklilik kazanamayan hiç bir inanç sistemi, dünya görüşü, gelenek, söylem ve anlatının bunu sağlayabilenler karşısında rekabet etme ve yaşama şansı yoktur.